
Jacqueline Heinen

Foglalkoztatáspolitikai és a női munkaerő Lengyelországban: tegnap és ma*

A lengyelországi politikai megrázkódtatások az állam szerepének újradefiniálását, valamint a szociális és gazdasági viszonyok alapvető megváltozását vonják maguk után. A demokratikus kormányzat első három éve alatt recesszió sújtotta az országot, és szükségszerűen nőtt a munkanélküliek száma. Ez a különböző társadalmi csoportok átszerveződését eredményezte, és megkérdőjelezte azt az országos és vállalati szinten elfogadott szociálpolitikát, amely az egyre növekvő egyenlőtlenségek, különösképpen a nemek közti egyenlőtlenségek leküzdését célozza.

Az 1989 nyara óta hatalomra került négy kormány programjának és Lech Walesa elnök domináns politikai irányának egyaránt az a célja, hogy Lengyelország minél hamarabb áttérjen a piacgazdaságra. A kormányok azonban számos olyan akadályba ütköztek, amelyeket a Jeffrez Sachs-féle szuper-neoliberalizmus támogatói nem láttak előre. A szuper-neoliberalizmus követői még most is meg vannak győződve arról, hogy az országnak minél hamarabb meg kell szabadulnia az előző rendszertől örökölt gazdasági és társadalmi struktúráról, még akkor is, ha ez a lakosság többségétől súlyos áldozatokat kíván (a munkanélküliség növekedése, bérbefagyasztás, az életszívonal drámai csökkenése stb.).

Ami a külgazdaságot illeti, Lengyelországnak nemcsak a hatalmas külföldi adóssággal és a volt Szovjetunióval folytatott kedvezményes kereskedelem hirtelen csökkenésével kellett megbirkóznia, hanem azzal is szembe kellett néznie, hogy a nyugati befektetők „várjuk ki a végét” attitűdje a vártnál jóval erősebben tartja magát. A Nemzetközi Valutaalap is nyomást gyakorol az országra a költségvetési struktúra és a szociális kiadások csökkentésének kérdésében. A külső nyomás, melyet Lengyelország részben elfogadott, nagymértékben hozzájárult a jelenlegi politikai és társadalmi feszültségekhez, sőt, az 1992. augusztusi sztrájkhullám hátterében is ez húzódik meg.

A belgazdaságban a múltból örökölt ipari egyenlenségek, valamint az

* Ez a tanulmány egy kutatási részbeszámoló. A kutatást a francia Kutatási és Technológiai Minisztérium finanszírozza. Mivel ez a vizsgálat még nem zárult le, a tanulmány egyes gondolatai csak feltételesek. Kutatásom a lódzi és a varsói régió könnyűiparára és harmadik szektorára irányul, amely elsősorban nőket foglalkoztat.

általános gazdasági program és a vállalati szintű jogi intézkedések közötti szakadék akadályozza a szükséges változások végrehajtását. További akadályt jelent a vezetők magatartása, ők ugyanis mereven elzárkóznak a változásoktól.

A nők helyzete a társadalomban – a múlt maradványai

A nők társadalmi és családi helyzetükből adódóan a szovjet típusú rendszer fő anyagi ellentmondásainak középpontjába kerültek, miközben a rendszert a napi problémák súlyosbodása jellemzi (például lakás- és élelmiszerellátási válság). Munkaerőpiaci helyzetük következtében a legsúlyosabban a dolgozó nőket érintik a jelenlegi gazdasági megrázkódtatások. Ezért úgy véljük, hogy a nőket mint csoportot vonatkoztatási pontnak tekinthetjük, amikor az átmenet gazdasági, társadalmi és politikai ellentmondásairól beszélünk.

A kulturális és vallási tényezőkön túl az 1945 óta hangoztatott közérdek (*Public Policy*) is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nemek közti munkamegosztás Lengyelországban máig is fennmaradt, sőt, hangsúlyosabbá vált (például a foglalkozások horizontális és vertikális különválasztása, a bér-rés, a családon belüli munkamegosztás alacsony foka tekintetében). A közelmúltban a helyzet nemigen változott, annak ellenére, hogy majd' ötven évvel ezelőtt fogadták el az egalitáriánus törvényeket. Sokan még ma is a háztartást tekintik a nők első számú munkahelyének, és a hivatalos szervek is számos esetben hagyták figyelmen kívül a nőket közvetlenül érintő szociálpolitikai kérdéseket (mint például a kisgyermek gondozásának problémáját vagy a családi feladatokhoz kapcsolódó szociális szolgáltatások kérdését). Ez az attitűd kétségkívül befolyásolta a nők viszonyát a fizetett munkához. Ezek a következtetések azt eredményezték, hogy a nők nagy része visszahúzódott a nukleáris családba; s különösen feltűnő volt ez a fiatalabb generációnál, az 1980-as évek végén.

Hogy milyen lehetőségek nyílnak a nők helyzetének megváltoztatására, azt csak akkor tudjuk megítélni, ha figyelembe vesszük az alábbi két tényezőt: egyrészt kevés nő kap helyet a gazdasági- és politikai döntéshozó testületekben, másrészt a feminista mozgalom, amely csak nemrég indult meg, még nem képes a női munkások különleges érdekeit ténylegesen képviselni.¹ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lengyel katolikus egyház befolyását és a családdal, illetőleg a nőknek a társadalomban elfoglalt helyével kapcsolatos ideológiát sem. Nem valószínű, hogy a nehéz gazdasági helyzetben lévő kormány olyan döntéseket hozna, amelyek elősegítenék a nemek közti egyenlőtlenségek megkérdőjelezését. Sőt, úgy tűnik, inkább az ellenkezője történik.

Véleményünk szerint az előző időszakhoz képest annak ellenére nőni fog a nőkkel szembeni diszkrimináció, hogy a nyugati demokráciákhoz hasonló intézményrendszert próbálunk meg kiépíteni. A piacgazdaságra való áttérés sokkal nagyobb terheket rak a nők vállára, mint a férfiakéra: rövid távon azért, mert a nők között 1990 nyara óta nagyobb a munkanélküliség, középtávon pedig azért, mert a nemek közti munkamegosztás egyre élesebbé válik,

ami a nők növekvő gazdasági függőségét és társadalmi státuszának csökkenését vonja maga után.

Ennek nyomán elgondolkodhatunk a demokrácia fogalmáról, amelyet sok esetben kritika nélkül használnak a lengyelországi változások megértéséhez; a társadalmi viszonyok kontextusában a nőkkel szembeni diszkrimináció csak egyik mutatója ennek a meglehetősen ellentmondásos folyamatnak. Ezért az új szociálpolitikák sajátos vonásai és a nőkre átruházott státusz közötti kapcsolatot a jelenlegi gazdasági válsággal összefüggésben kell megvilágítanunk. Két kérdést szeretnénk megvizsgálni: egyrészt azt, hogy ezek a politikák, amelyek elmélyítik az eredeti ellentmondásokat, hozzájárulnak-e ezzel a kezdeti paradoxon újratermeléséhez. Másrészt azt, hogy milyen hatást gyakorolnak ezek a politikák az érdekelt felek által alkalmazott stratégiákra. Ez a megközelítés jobban rávilágít arra, hogy milyen hatást gyakorol a női munkaerő megszervezése az átmenet időszakában felmerülő problémák társadalmi kezelésére, valamint az új rendszer gazdasági és politikai orientációjára.

A társadalmi-gazdasági kontextus

Semmi reményünk nincs ma arra, hogy a lengyel gazdaság egészére kiterjedő recesszió a közeljövőben megáll. Egyes ágazatok, mint például a könnyűipar (amelyre érdeklődésem irányul), különösen kritikus helyzetben vannak. Ijesztő méreteket öltött egyes ágazatok átstrukturálása², és az érintett vállalatok további sorsa is igen bizonytalan. Ezeket a nehézségeket azonban az általános gazdasági hanyatlás kontextusában vizsgálják, amint azt a Központi Statisztikai Hivatal (GUS) legújabb tanulmányai is illusztrálják.

A pozitív tényezők egyike az infláció csökkenése. Ugyanakkor az 1991-es ipari termelés 16 százalékkal, az eladás pedig 30 százalékkal csökkent az előző évhez képest. Ezt mutatja az is, hogy a vállalatok 40 százaléka veszteséges (az egy évvel ezelőtti 19 százalékhöz képest), 58 százaléka pedig úgy véli, hogy igen rossz helyzetben van, és a közeljövőben semmi reménye sincs a fejlesztésre. A vállalatok felszámolása miatt jelentős mértékben emelkedett a kollektív elbocsátások aránya (az állásukat elvesztők 23 százaléka terjed ki). A privatizáció irama azonban csökkent, így a vállalatok háromnegyede még mindig állami tulajdonban van. A reáljövedelmek további 10 százalékkal csökkentek, mert a nehézségekkel küszködő vállalatok a prémiumok csökkentésével könnyítenek bérterheiken. Az állam minden eddigit meghaladó költségvetési nehézségei következtében a közkiadások drasztikus csökkentésére kényszerült (főleg az egészségügy és az oktatás területén). Így a szolgáltatószektor fejlesztése, amely eddig is akadozott, most még nehezebbé válik.

Ami a lengyel társadalmat illeti, 1992 közepéig 2,26 millióra emelkedett a munkanélküliek száma. Ez az aktív korú lakosság 13,5 százalékát jelenti. A mezőgazdasági szektoron kívül foglalkoztatott aktív korú lakosság körében azonban ennél magasabb – 17 százalékos – a munkanélküliség. Az ország egyes vidékei között jelentős eltérések mutatkoznak³: a munkanélküliség általában 4–20 százalék között mozog, de vannak olyan egyiparágas városok⁴,

ahol a 30–40 százalékot is eléri, és mindenhol elsősorban a fiatalabbakat sújtja⁵. A munkanélküliek száma 1992 első negyedévében állandósulni látszott. Ez a látszólagos stabilizálódás két tényezőnek tulajdonítható: egyrészt megváltoztatták a számítási eljárást, másrészt 1991 októberében új törvényt hoztak a munkáról és a munkanélküliségről, és ez kimondja, hogy a 18 év alatti képesítés nélküli fiatalok és az egy hektárnál nagyobb gazdasággal rendelkező egyének házastársai semmilyen esetben sem tekinthetők munkanélkülieknek. Ez az intézkedés főleg a nőket sújtja. Az előrejelzések szerint a jövő év folyamán kétszeresére emelkedik az állásnélküliek száma. Fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy a munkanélküli járadékok összege jelenleg az átlagbér egyharmadának felel meg,⁶ a járadékra való jogosultság korlátozása miatt pedig egyre kevesebb ember kaphat csak munkanélküli járadékot. 1992 közepére több mint 500 ezer ember – a munkanélkülieknek közel 30 százaléka – került ilyen helyzetbe. A szakképzéssel kapcsolatos intézkedések teljesen jelentéktelenek, hiszen az 1991-ben nyilvántartott több mint 2 millió munkanélküliből csak 10 ezer embert érintenek.

A reálbérek csökkenése, a növekvő elbocsátások és az eddig végrehajtott átszervezés nyilvánvaló eredménytelensége (a privatizáció mértékének a vártnál sokkal kisebb mivolta miatt a munkások egyre inkább kiábrándulnak az állami vezetésből, és egyre kevésbé hisznek abban, hogy a szakszervezetek valóban fel tudnak lépni érdekeik védelmében. Ezt különösen jól mutatja a piacgazdaság iránti lelkesedés hanyatlása. Az 1991 telén készített közvéleménykutatásokból kiderül, hogy jelentős mértékben csökkent a privatizáció támogatottsága: ma a privatizáció támogatóinak és az ellenzőinek aránya nagyjából megegyezik (35 százalék, illetőleg 33 százalék), holott 18 hónappal ezelőtt a támogatók száma közel négyszerese volt az ellenzőkének (Krynicka, 1992). Az is kétségtelenül hozzájárult az általános szkepticizmushoz, hogy a gazdasági apparátus korábbi nomenklatúrája, ha felsőbb szinteken nem is, máshol azonban megőrizte addigi pozícióit (mind az állami, mind a magánvállalatoknál).

A vállalatok tömeges bezárása, a személyi állomány csökkentése és az állás elvesztésétől való félelem ugyanakkor elindította a munkahelyi magatartás átalakulásának folyamatát. Azokon a munkahelyeken, ahol a személyzet létszámát csökkentették, máris jelentős mértékben csökkent a rendszeres távolmaradás, és emelkedett a termelékenység.

A fentiekben vázolt általános kép alapján próbáljuk meg a nők jelenlegi helyzetét elemezni.

Veszélyben a női munkaerő

Lengyelországban, akárcsak Kelet-Közép-Európa más országaiban, a nők gazdasági aktivitása magas (46 százalékos). A nők többsége a nem-termelő szektorban dolgozik. Ebben a szektorban a munkaerő 70 százaléka nő, az anyagi termelési szférában azonban csak 37,4 százalék a nők aránya. A nők foglalkozási szegregációja nemcsak a szektorok között, hanem a szektorokon belül is megjelenik: míg a segédmunkásoknak a kétharmada, a vállalati ve-

zetésnek kevesebb mint 10 százaléka nő.⁷ Ugyanakkor a nők még a teljesen elnőiesedett harmadik szektorban (például oktatás, bankok) is csak alig több mint egynegyedét teszik ki a vezetésnek, és általában alsó és középszintű állásokat töltenek be. Ennek következtében jelentős (30 százalékos) különbség van a női és a férfi alkalmazottak bére között.⁸ Ráadásul még a leginkább elnőiesedett szektorokban is általános, hogy a nők alacsonyabb bért kapnak ugyanazért a munkáért, mint a férfiak.⁹

A munkanélküliség megjelenése eddig még nem csökkentette számottevően a nők állásesélyeit. Megfigyelők szerint azonban mivel egyre több nő veszti el a különböző juttatásokra való jogosultságát, egyre kevesebben fognak a munkaközvetítő irodákban jelentkezni. A munkanélküliség következtében egyre több férfi alkalmazott jelenik meg a harmadik szektor bizonyos ágaiban, különösképp az egészségügyben, ahol korábban nemigen képviselték magukat. Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a munkanélküliség mértéke sokkal nagyobb a nők körében, mint a férfiakéban. Habár az összmunkaerőn belül a nők aránya kisebb, mint a férfiaké, 1990-ben az összes munkanélküli 40 százaléka, 1992-ben pedig már az 53 százaléka volt nő¹⁰; a nőknek tehát 15 százaléka, a férfiaknak azonban csak 12 százaléka munkanélküli. A munkanélküliség főleg a 31–40 év közötti nőket, valamint azokat a fiatal, terhes nőket sújtja, akik még soha nem dolgoztak. A betöltetlen állások 85 százaléka fizikai munkásokat keresnek, ezen a területen pedig bizonyíthatóan a férfiakat részesítik előnyben (ez különösen a helyi önkormányzat által biztosított közszolgáltatásokra igaz). A munkaközvetítő irodák még ma is külön listát vezetnek a nők és a férfiak számára, és a nőknek harmadannyi munkalehetőségük van, mint a férfiaknak (1992 elején átlagban 56 női állás volt 143 férfi állással szemben). Egyes vajdaságokban előfordul, hogy 100–450 munkanélküli nő pályázik egy-egy állásra. Emiatt a nők jóval gyakrabban fogadnak el olyan állást, amely nem kapcsolódik a szakmájukhoz vagy a végzettségükhöz. 1991-ben vállalatok és vállalati részlegek felszámolásánál a kollektív elbocsátások következtében munkanélkülivé válók kétharmada nő volt; az elbocsátások ráadásul a harmadik szektor leginkább elnőiesedett ágazatait érintették a legsúlyosabban (például a közgazgatást és az élelmiszerellátást).

Az életkor kétszeresen diszkriminál. A munkaerőpiacra először kilépő fiatal nők nagy százaléka (60 százalék) nem kap munkát. Ez egyrészt a nők és a férfiak eltérő végzettségének¹¹, másrészt az alkalmazásban megjelenő diszkriminációnak a folyománya: a munkaadók általában fiatal férfiakat keresnek (ez a gyakorlat megfeleltethető azoknak az általános nézeteknek, amelyek szigorúan megszabják a nők helyét a társadalomban). A munkanélküliség által leginkább sújtott területeken a munka-újrafelvétel korhatárát gyakran 35 évben maximálják (ez történt például a lódzi textiliparban).

A néhány, már működő átképzési program pedig sem szakmai szempontból (lásd a szegregáció különféle formáit), sem társadalmi szempontból (lásd azt a nézetet, amely szerint a nőknek elsősorban a családi szférában vannak kötelezettségeik) nem veszi figyelembe a nők speciális igényeit. Az 1980-as és 1990-es években végzett felmérésekből kiderül, hogy milyen hatalmas szakadék választja el a nőket és a férfiakat a „magánéletben” – kimutatták

ugyanis, hogy még mindig a nők végzik a háztartási munkák háromnegyedét.¹² Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ezekben a felmérésekben csak egyszerűen összeszámolták a férfiak és a nők háztartási munkával töltött idejét, és nem vették figyelembe azt, hogy a férfiaknak és a nőknek egészen más a háztartáshoz való viszonyuk: míg a nők többé-kevésbé állandóan készek a háztartási munkák elvégzésére, a férfiak csak akkor segítenek, „ha van idejük”, és akkor is csak pontosan körülhatárolt területeken. Azok az intézkedések, amelyek a munkanélkülieknek a munkaerőpiacra való visszatérését segítik, nem veszik figyelembe ezeket a különbségeket, és így elkerülhetetlenül hátrányos helyzetbe hozzák a nőket.

Állami beavatkozás: az elvek és a valóság között

Az abortuszvitatától¹³ eltérően az állam jogi szinten még nem intézett közvetlen támadást a nők munkához való joga ellen. Az állami politika közvetetten azzal ásta alá a nők pozícióját – akikre a család jóllétéért való felelősség hárul –, hogy a törvénykezési reform nyomán a gyermekgondozás támogatását a központi kormányzat hatásköréből a helyi önkormányzatába utalta át, ez pedig a lengyel gyermekgondozási rendszer egészének színvonalasását eredményezte. Már korábban sem volt elég bölcsődei férőhely: a három évesnél fiatalabb gyermekeknek csupán 5 százalékát tudták felvenni. Az újabb decentralizációs intézkedések és költségvetési megszorítások pedig további csökkenéshez vezettek, mivel számos helyi bölcsődét bezártak, és szinte az összes vállalati bölcsődét megszüntették. Az óvodák kapacitása az 1980-as években még valamivel 50 százalék fölött volt, 1990-ben azonban 47 százalékra esett vissza.¹⁴ A hiányok részleges pótlását célzó magánbölcsődék és -óvodák nagyon drágák, így a legalacsonyabb jövedelemkategóriákba eső szülők számára elérhetetlenek (ide tartoznak a gyermeküket egyedül nevelő anyák, akik a gyermekgondozási intézményekre leginkább rászorulnak).

Többé-kevésbé nyílt támadások érik azokat az 1970-es években törvénybe iktatott intézkedéseket, amelyek a munka és az anyaság összeegyeztetésének elősegítésére „fizetett”, ún. szülői szabadságot biztosítanak három évig¹⁵, továbbá évi hatvan nap szabadságot engedélyeznek a beteg gyermekek ápolására. 1990-ben például a vállalatok felszámolása és a kollektív elbocsátások esetén megszűnt annak a biztosítéka, hogy a szülői szabadságról visszatérő személy munkát kap. A női alkalmazottak ilyen esetben hat hónapig kompenzációt kapnak, amely az átlagfizetés mindössze egynegyedének felel meg. A parlamenti képviselők és a munkaadók pedig a gyermekápolási szabadság időtartamát vették célba. Félő, hogy a privatizált vállalatok vezetői erre az intézkedésre hivatkozva diszkriminálják majd a női munkaerőt. Számos privatizált vállalatban már most megfigyelhető a diszkrimináció, főleg a szülői szabadságon lévő nőkkel¹⁶, valamint azokkal a fiatal nőkkel szemben, akik nem hajlandók fogadalmat tenni arra, hogy alkalmazásuk esetén meghatározott ideig nem fognak szülni.¹⁷ Észrevehetően növekedett a részidős állások száma is, holott ez korábban nem volt jellemző Lengyelországban.¹⁸ Korábban a nyugdíjasok¹⁹ és a gyermekeket gondozó fiatal anyák vállaltak részidős

állást.²⁰ A részidős állásban lévő nyugdíjasok száma máris ijesztő mértékben csökkent, mivel a vállalatok elsőként őket bocsátották el. Jelenleg aktív korú személyek kapják meg a részidős állások többségét. Habár a rendelkezésre álló statisztikákból nem lehet pontos következtetéseket levonni, többé-kevésbé mégis biztosra vehető, hogy Nyugat-Európa-hoz hasonlóan Lengyelországban is egyre több nő fog részidős állásba menni.

A nő szerepéről kialakított előítéletek súlya

Tanulmányunk központi helyen foglalkozik azzal, hogyan látják a dolgozó nőket ebben a kulturális és társadalmi megrázkódtatásoktól terhes időszakban. Az erősen katolikus Lengyelországban a demográfiai görbe esése ellenére is²¹ igen fontos szerepet játszik a család. A válási arány viszonylag alacsony, és a gyermeküket egyedül nevelő anyák (a háztartások 13,7 százaléka) között kevés a leányanya (mindössze 8 százalék). A nyugdíjkorhatár körüli vitákban rávilágítottak arra, hogy a társadalmi nyomás következtében az alkalmazás területén a férfi családfők előnyben vannak a nőkkel szemben; a nyugdíjkorhatár a nőknél jelenleg 60 év, a férfiaknál 65 év. 1990-ben a parlamenti viták során egyesek amellet szálltak síkra, hogy a nők nyugdíjkorhatárát is emeljék fel 65 évre, mások pedig a jelenlegi nyugdíjkorhatár lejjebb szállítását támogatták. A nők korhatárának felemelését támogatók az idősebb női dolgozók nagyobb elérhetőségével és magasabb szakmai jártaságával érveltek; egyes közgazdászok azonban a második megoldás mellett foglaltak állást, arra hivatkozva, hogy ez nagyobb munkalehetőséget biztosítana a fiatal nőknek. A férfiak nyugdíjkorhatárával kapcsolatban nem merültek fel hasonló érvek. Az országgyűlés végül lemondott a nők nyugdíjkorhatárának csökkentéséről, mivel ez súlyos pénzügyi terheket róna az államra. A döntést azonban nem kísérte az alkalmazásban álló nők és férfiak egyenjogúságát támogató nyilatkozat. A gyakorlatban az idősebb alkalmazottak közül aránytalanul több nőt bocsátottak el, vagy küldtek korengedménnyel nyugdíjba.

Ma még nem lehet pontosan lemérni, mennyiben változott meg az érintettek attitűdje. Az 1980-as évek végén készített felmérések azt mutatják, hogy a fiatal nők jóval nagyobb arányban húzódnak vissza a magánéletbe, mint az idősebbek.²² A szülői szabadságra menő nők magas aránya (a juttatásra jogosult nők 90 százaléka igénybe veszi a szülői szabadságot) csak részben magyarázható a bölcsődék alacsony számával, részben ugyanis azzal is magyarázható, hogy a legtöbb fiatal nő fontosabbnak tartja az anyaságot, mint a szakmai pályafutást. Az eddigi megfigyelések azt mutatják, hogy a munkanélküliség növekedésének a magatartásra gyakorolt hatása meglehetősen összetett és ellentmondásos. Egyrészt jelentős mértékben csökkent a szülői szabadságra menő nők száma az alacsony juttatások és az állás elvesztésétől való félelem miatt. Másrészt viszont a munka-újrakezdés nehézségeivel szembesülve számos nő mond le arról, hogy ismét munkába álljon, és inkább a családjára fordítja figyelmét (ez utóbbi főleg az idősebbeknél van így). Azt ma még nem lehet lemérni, hogy az attitűdök követni fogják-e

a magatartás változását. Ezt még a gyári munkásnőkkel folytatott beszélgetéseim során sem tudtam megítélni. A munkához való viszony megváltozóban van (csökkent például a rendszeres távolmaradás a munkahelyről, és megnőtt a munkafeladatok iránti érdeklődés), amint ezt az is mutatja, hogy a nők – főleg a fiatalabbak – ma már máshogy vetik fel a magánélethez való viszonyuk kérdését.

A gazdasági reform tendenciáit tükröző tényezőkből a női munka alakulására és az ehhez kapcsolódó attitűdökre is következtethetünk. Azt azonban már egy jövőbeni kvalitatív felmérésnek kellene feltárnia, hogy milyen összefüggés van a privatizációs folyamat, a kormány társadalom- és gazdaságpolitikai intézkedései és a nőknek a nemzeti kereteken túlnyúló szakaszban biztosított helye között. Egy olyan átfogó képet szeretnénk nyújtani, amely megvilágítja a most folyó változásokat.

Fordította: Andor Eszter

Jegyzetek

1. A kommunista rezsim alatt – mivel meghatározták a létszámkereteket – a nők 20–25 százalékkal képviseltették magukat a szejmben. Az 1989-es fél-demokratikus választásokon a mandátumoknak már csak 13, az 1991-es országos választásokon pedig mindössze 9 százalékát kapták meg. Az abortuszt érintő törvényszöveg, melyet első olvasatban 1992 júliusában tárgyaltak, rámutat arra, hogy a lengyel nők csak korlátozott mértékben képesek hangjukat hallatni a politikai küzdőtéren. A közvéleménykutatások szerint a legtöbb ember (főleg a nők) a liberális 1956-os törvényt támogatja. Ezt figyelmen kívül hagyva a törvény minden körülmények között tiltja az abortuszt, és lehetővé teszi, hogy az abortuszt végző orvosokat akár két évre is bebörtönözzék; a törvény értelmében csak akkor kerülhet sor abortuszra, ha a terhesség/szülés az anya életét veszélyezteti.

2. Az eredeti mintában szereplő 10 vállalat sorsa a következőképpen alakult: az egyiket bezárták, a másik felszámolása most van folyamatban, és semmi esély nincs megmentésére; a harmadikat, amelyet 8 hónappal ezelőtt zártak be, megvásárolta egy olasz vállalkozó, aki azonban még nem indította újra a termelést; kettőt privatizáltak, és öt egyelőre még állami tulajdonban van – habár eredetileg mind a tíz a privatizálandó vállalatok listáján volt. A még működő hét vállalat közül hatnál csökkentették a személyzetet (minimum a felével, de inkább a kétharmadával).

3. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ezek az adatok megbízhatatlan és nem következetes számításokon alapulnak. A lódzi munkaügyi hivatal becslése szerint a régióban jelenleg 19 százalékos a munkanélküliség; ez 4 százalékkal magasabb, mint a GUS (Központi Statisztikai Hivatal – a ford.) normái szerint számított adatok (a normák állítólag az ILO-tól származnak). A másik probléma az, hogy a munkaügyi hivatal nem állít fel világos kritériumokat.

4. Starachowicban például az FSC teherautógyár felszámolása miatt 1991-ben 25, 1992 februárjában már 38 százalékos volt a munkanélküliség (Kotowska, 1992).

5. A 18–19 éves fiataloknak majdnem 35 százaléka, a 20–24 éveseknek pedig 25 százaléka munkanélküli (GUS, 1992).

6. A járadék eleinte korlátlan ideig járt minden olyan személynek, aki szerepelt a munkanélküli nyilvántartásban. 1990 közepén azonban olyan döntés született, amelynek értelmében csak azok a személyek jogosultak munkanélküli járadékra, akik a munkanélküliséget megelőző 12 hónapban 180 napot dolgoztak. A jogosultság időtartamát 1 évben maximalizálták; a járadékok újraszámításánál nem a korábbi béreket, hanem az átlagbért vették figyelembe,

továbbá felállítottak egy csökkenő skálát; eszerint a munkanélküli járadék a munkanélküliség első három hónapjában az átlagbér 70 százaléka, az azt követő hat hónapban az 50 százaléka, az utolsó három hónapban pedig a bér 40 százaléka. 1992 februárjában újra megváltoztatták a rendszert, így a munkanélküli járadék jelenleg az évi átlagbér 36 százalékának felel meg.

7. A könnyűipar egyes ágazataiban (például a ruha- és textiliparban) és a harmadik szektorban (így a pénzügyi és a biztosítási szektorban, az egészségügyben, a szociális intézményhálózatban, az oktatásban, a jogi intézményrendszerben és az államigazgatásban) különösen nagy az elnöiesedés aránya (70–85 százalék).

8. Az 1991-es statisztikai évkönyv a legalacsonyabb béreknél 28, a legmagasabbaknál 55 százalékos különbséget mutat ki.

9. A férfiak és a nők fizetése közti különbség az oktatásban 14 százalék, az irodai alkalmazottaknál 22 százalék, az orvosi és a szociális munkás pályán pedig 28 százalék.

10. A varsói régióban, ahol az általános munkanélküliség alacsony (5 százalék), de főleg a köztisztviselőket érinti, az összes munkanélküli 57 százaléka nő.

11. Lengyelországban, akárcsak Nyugat-Európában, a nőkkel kapcsolatos sztereotípiák erősen korlátozzák a fiatal nők beáramlását azokra az oktatási területekre, ahonnan az úgymond „férfias” (általában jobban fizetett és magasabb társadalmi státusszal járó) állásokhoz lehet jutni. A középiskolai tanulók több mint 58 százaléka nő, de többségük az általános tárgyaknál marad. Habár a felsőoktatásban is több nő tanul, mint férfi (52 százalék), a nők többnyire a rosszul fizetett tanári, körzeti orvosi vagy könyvelői pályát választják. A fejlett műszaki oktatásban a nők aránya észrevehetően csökkent az elmúlt 15 évben.

12. 1984-ben a nők átlagosan 6 óra 29 percet, a férfiak viszont csak 2 óra 20 percet töltöttek el háztartási munkákkal. Az 1990-es adatok szerint az esetek 75–80 százalékában még mindig a nők végzik a főzést, a mosást, a vasalást és a varrást; azokban a háztartásokban, amelyekben megosztják a háztartási terheket (mosogatás, takarítás, vásárlás), nem a férfiak, hanem a gyermekek vesznek intenzívebben részt a munkákban.

13. Lásd az 1. jegyzetet

14. Különösen vidéken rossz a helyzet, ahol a gyermekgondozási intézmények a bölcsődés és óvodás korú gyermekek mindössze 35 százalékának (a leghátrányosabb helyzetű régiókban pedig csak a 20 százalékának) tudnak helyet biztosítani.

15. Lásd a 20. jegyzetet

16. Egy nemrégiben privatizált élelmiszerfeldolgozó vállalat megállapodást írt alá a szakszervezetekkel, amelyben vállalta, hogy az első évben nem csökkenti a dolgozók létszámát; a vállalat azután úgy csökkentette a létszámot, hogy a szülői szabadságról visszatérő női alkalmazottakat nem vette vissza.

17. Számos lóddi munkásnő mesélte nekem, hogy csak ilyen fogadalom mellett kaptak munkát.

18. Míg 1989-ben alig több mint egymillió ember, 1992-ben már közel 1,8 millió ember, azaz az összmunkaerő 11,3 százaléka volt részdős állásban.

19. Sok nyugdíjas azért vállalt részdős állást, hogy kiegészítse nyugdíját, amely gyakran a létminimumot sem érte el. Ez különösen az idősebb nőkre igaz, akik kétszeres megkülönböztetést szenvedtek.

20. A részdős állások népszerűvé válása a fiatal anyák körében azzal magyarázható, hogy 1981-ben bevezették a hároméves „fizetett” gyermekgondozási szabadságot, amellyel csak nagyon alacsony juttatások járnak, de amely mellett lehetőség nyílik háztartási és részdős munkák vállalására.

21. A születési arány ennek ellenére egyértelműen magasabb, mint a többi kelet-európai országban. Habár az 1985-ös 2,3-ról 1989-re 2,08-ra csökkent, egészen a legutóbbi időig a végzetes évi 2,1 felett maradt.

22. Ami pedig a férfiak álláspontját illeti: az 1960-as évek óta végzett szociológiai felmérések azt mutatják, hogy a férfiak viszonylag konzervatívan viszonyulnak ahhoz, ha saját feleségük fizetett munkát végez, ugyanakkor sokkal nyitottabban gondolkodtak a női munkáról általában. Egy 1990 végén végzett felmérésből az derül ki, hogy azoknak a férfiaknak, akiknek felesége dolgozik, 45 százaléka, azoknak pedig, akiknek felesége háztartásbeli, 53 százaléka

gondolja úgy, hogy feleségének nem kellene a háztartáson kívül munkát vállalnia; a dolgozó nők 35 százaléka, a háztartásbelieknek pedig 47 százaléka osztja ezt a nézetet.

Hivatkozások

- Biuo: „Uwarunkowania i stan opieki nad dzieckiem i rodzina.” Pelnomocnika rządu do spraw kobiet. Stencilezett, 1991 augusztus.
- Dziecielska-Machnikowska, Stefania: Co mysla bezrobotni? I. és II. kötet, Lódz: ISUL, 1991.
- Gilejko, Leszek: Uwarunkowania strategii organizacji i pracowniczych ruchow społecznych wobec prywatizacji. Varsó: SGH, 1991.
- Graniewska, Danuta et al.: Okresowa dezaktywizacja kobiet. Varsó: IPIŚ, 1991.
- GUS: „Sytuacja gospodarcza w I kwartale 1992 r.” Rzeczpospolita. 1991. május 5.
- GUS: Sytuacja Społeczno-zawodowa kobiet w 1991. Varsó, 1991.
- GUS: „Aktywnosc zawodowa i bezrobocie w Polsce w swietle badania aktywnosci ekonomicznej i ludnosci.” 1992 nyara.
- Heinen, Jacqueline: Femmes en réserve – Les travailleuses polonaises entre famille et emploi (doktori disszertáció). IRESCO/CNRS, 1989.
- Heinen, Jacqueline és Matuchniack-Krasuska, Anna: L'avortement en Pologne – La croix et la banniere. Párizs: L'Harmattan, 1992.
- Janowska, Zdzislawa et al.: Female unemployment in Poland. Varsó: Friedrich Ebert-Stiftung, 1992.
- Jarosz, Maria: Les comportements sociaux face a la privatisation en Pologne. Varsó: PAN, 1991.
- Kotowska, Irena E. és Kotowska-Jelonek, Marianna: „Uwarunkowania lokalnego rynku pracy – wybrane wyniki badania ankietowego bezrobotnych.” Wiadomosci statystyczne, no. 3, 1992.
- Krynicka, Teresa: „Opinie społeczne o prywatyzacji.” Informacja BSE, no. 26. 1992. április. Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej: „Informacja o rynku pracy w 1991 roku.” stencilezett. Varsó, 1992. január.
- Munkaügyi és Szociálpolitikai Minisztérium: Rynek Pracy. 1991. október és 1992. március.
- OCDE: „Pologne”. Études Économiques de l'OCDE. 1992. május.
- Siemenska, Renata: Plec, Zawod, polityka – Kobiety w zyciu publicznym w Polsce. Varsó: a Varsói Egyetem Szociológiai Intézete, 1990.
- Wisniewski, Jan: „Informacja o sytuacji na rynku pracy wojewodstwa lodskiego w 1991 roku.” Wojewodskie Biuro Pracy. Stencilezett, 1992 január.